

Usmena povijest - povijest ili etnologija? Mogućnosti suradnje povjesničara i etnologa

SUZANA LEČEK

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autorica razmatra dodirna područja povijesti i etnologije (povijest obitelji), sličnosti u metodskom pristupu (usmena povijest), te neke probleme interdisciplinarnе suradnje.

Povod odabiru teme izlaganja bila je reakcija na sadržaj i metodu rada pri izradi moje doktorske disertacije, u kojoj sam istraživala seljačku obitelj sjeverozapadne Hrvatske između dvaju svjetskih ratova. Neki kolege povjesničari spontano su primijetili: “Pa to je etnologija (sociologija)!” Priznajem, iznenadio me takav odnos prema povijesti obitelji i metodi usmene povijesti, posebice ako pomislim kako sam u svojim, sada već dosta davnim studentskim danima, slušala na predavanjima historiografije i metodologije o prednostima i nužnosti interdisciplinarnog rada, a da načelnu uvjerenost o potrebi širenja istraživanja na sve segmente povijesti društva niti ne spominjem. Moje izlaganje ide stoga u dva smjera: pokazati koliko su istraživanja društvene povijesti (u kojoj povijesti obitelji pripada istaknuto mjesto) zanimljiva i za 20. stoljeće, te kako teme koje se povjesničarima još mogu učiniti “tuđim” područjem, mogu postati područjem susreta i plodne suradnje dviju srodnih društvenih znanosti - povijesti i etnologije.

Povjesničari, povijest obitelji i usmena povijest

Sumnjičavost o pravu da se povijest obitelji smjesti u okvir povijesnih istraživanja, nije više, srećom, odlika cijele hrvatske historiografije. Zadržalo se još samo za noviju povijesti 20. stoljeća, dok je tema već uvelike prihvaćena za srednjovjekovlje, koje je i inače uspješnije zakoraknulo prema proučavanju društvene složenosti. Istraživanje 20. stoljeća još je uvijek opterećeno s nekoliko “otežavajućih” okolnosti:

1. Daleko je izraženija važnost političke povijesti, koja s jedne strane ima uporište u činjenici da mnoge sasvim “usko” povijesne teme (one

koje nazivamo i “događajnicom”), još uvijek nisu istražene. Najčešći je uzrok nedostupnost arhivskoga gradiva. S druge je strane prisutan pojačani interes za nacionalnu političku povijest, što, vjerujem, ne treba posebno objašnjavati, jer smo svi svjesni kako ga nameće naša životna stvarnost.

2. Teme koje se približavaju proučavanju svakidašnjice starijim su naraštajima povjesničara stvarno “svakidašnje” i same po sebi razumljive pa uglavnom ne vide potrebu njihova istraživanja.

3. Napokon, razlog težem prihvaćanju je i oprez prema korištenju novih izvora i metoda (usmena povijest).

4. Kao posljedica, daleko je teže objaviti monografiju iz područja povijesti obitelji, nego onu koja obrađuje neku politički zanimljivu temu. Treba ipak pridodati kako znatan broj (uglavnom, ali ne isključivo, mlađih) povjesničara pokazuje razumijevanje i interes za istraživanja povijesti obitelji, a i uredništva stručnih časopisa otvorena su za nove teme. (Koliko je povijest obitelji dodirno područje s etnologijom, pokazuje i interes etnologa da neke dijelove disertacije objave u svojim časopisima.¹⁾

Moguća suradnja: Povijest obitelji

Stoga bih rado upozorila na povijest obitelji kao važno područje društvene povijesti, ali i jedno od dodirnih područja povijesti i etnologije, koje pruža stvarnu mogućnost interdisciplinarnog rada, uključujući i zajedničke projekte.

1. Etnološki interes za povijest obitelji stariji je od povjesničarskog, a bio je uglavnom usredotočen na problem obiteljske (kućne) “zadruga”. Pitanja o kućanstvu, tipu obitelji nalaze se u već poznatoj “Osnovi Antuna Radića”, po kojoj je desetljećima skupljan dragocjen materijal.² Kasnije su najzanimljivije doprinose dali Milovan Gavazzi³ i Dunja Rihtman-Auguštin.⁴ Interes povjesničara svodio se uglavnom na pravnu regulaciju problema zadruge u 19. stoljeću ili na tradicionalnu “zadrugu” kao jednu od kriznih točaka modernizacije hrvatskoga društva u istom razdoblju.⁵

¹ S. LEČEK, “A mi smo kak su stari rekli...Mladi u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata”, *Etnološka tribina* 1999., 231.-246.

² A. RADIĆ, “Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu”, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, II/1897., 1.-88.

³ M. GAVAZZI, “Sudbina obiteljskih zadruga jugoistočne Evrope”, u: *Vrela i sudbine narodnih tradicija*, Zagreb 1978., 80.-93.; ISTI, “The Extended Family in South eastern Europe”, *Journal of Family History*, 7/1982., str. 89.-102.

⁴ D. RIHTMAN-AUGUŠTIN, *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb 1984.

⁵ Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge I*, Zagreb 1989.; Igor KARAMAN, “Tradicionalne seoske institucije u procesima modernizacije”, *Naše teme*, 33(10)1989., 2635-2652.

Povijest je kao znanost napravila veliki korak sedamdesetih godina 20. stoljeća, razvivši nove modele istraživanja, pri čemu je prednjačila skupina oko Petera Lasletta i Tamare Hareven (Cambridge group). Pristup koji je izrastao iz demografije i prvo razmjerno usko "mjerio" i računao dob sklapanja braka, ubrzo je stvorio tipologiju strukture obitelji i postavio teze o njihovoj regionalnom razmještaju, koje su pokrenule lavinu istraživanja i osporavanja. Nepredviđeno, stvoreno je potpuno novo istraživačko područje, koje je postalo možda i najproširenijim dijelom društvene povijesti. Svoj položaj duguje ponajprije izvanrednoj mogućnosti povezivanja makro-povijesti i mikro-povijesti (društvenih procesa i pojedinca) te mogućnosti istovremenog iščitavanja političke, gospodarske, socijalne i kulturne povijesti.

2. Istraživanje povijesti obitelji dalo je nove znanstvene spoznaje i odgovore na pitanja koja je bilo nemoguće razjasniti na druge načine. Na primjeru mog istraživanja mogu potvrditi kako je postalo moguće pratiti što se događalo sa složenom obitelji nakon što ju je zahvatio poznati proces raspadanja "zadruga", postaviti terminološko razjašnjenje što danas nazivati "zadrugom", preko promjena u strukturi i strategiji ispitivanih seljačkih obitelji objasniti neke zakonitosti gospodarskog ponašanja u istraživanim regijama sjeverozapadne Hrvatske (zagrebačko Prigorje i Hrvatsko zagorje). Upravo postojanje različitih tipova obitelji, njihova učestalost i izmjenjivanje unutar jedne obitelji kroz faze životnog tijeka - što je zapravo odgovor i prilagodba pojedine obitelji na opće društvene uvjete - omogućuje sa sasvim nove strane razmotriti "poznate" društvene procese (modernizacija, tržište, agrarna prenapučenost, sezonske ili trajne migracije). Obitelj je tako istovremeno odraz, ali i čimbenik oblikovanja širih društvenih procesa.

Uz to, kako se društvena povijest često čini manje "važnom" od političke povijesti, treba napomenuti kako čak ni ova naizgled potpuno "apolitična" povijest nije bez vrijednosnih konotacija. "Zadruga" kojoj se divilo prije stotinjak godina, postala je u naše vrijeme simbolom zaostalosti, a u svjetskoj historiografiji se nerijetko području za koje se (bez znanstvene potvrde) pretpostavlja postojanje isključivo "zadruga", pripisuje i određeni (vrlo negativno okarakteriziran) mentalitet. Ovo shematiziranje, koje graniči s (u znanosti) nedopuštenim predrasudama, izazvalo je opravdano oštre reakcije.⁶

3. Zanimljivost je svakako i mogućnost interdisciplinarnе suradnje, prije svega s etnologima, čime se samo istraživanje obogaćuje njihovim drukčijim temeljnim znanjima. Ja sam se u svom istraživanju koristila modificiranim antropološko-demografskim modelom skupine iz Cam-

⁶ Jasna Čapo ŽMEGAČ, "Pogled izvana: Hrvatska i model 'balkanske obitelji'", *Oti-um*, 4/1996., br. 1-2, 103.-113.

bridgea (ako se može govoriti o jedinstvenom modelu), a po njemu je radila i etnologinja Jasna Čapo-Žmegač.⁷

Naravno, povijest obitelji samo je jedno od mogućih dodirnih područja. Velike mogućnosti pruža i povijest svakidašnjice (koja na strani povjesničara novije povijesti još nema poseban odjek, iako je Josip Matasović započeo istraživati teme svakidašnjice istovremeno s europskim propitkivanjima), kao i širenje tema na područje kojim se bavi (socio)kulturalna antropologija - bavljene kulturom ljudskih zajednica. Obje znanosti ovo proširivanje smatraju svojim prirodnim razvojem, a ne širenjem na "tuđa" područja.⁸

Moguća suradnja: Usmena povijest

Metoda usmene povijesti također je područje na kojem se povijest i etnologija mogu susresti. Način na koji povjesničar prilazi razgovorima sa svojim kazivačima ima veće sličnosti etnološkom, nego onome na koji intervjuima prilazi još jedna srodna društvena znanost - sociologija (koja koristi pažljivo sastavljene upitnike, uže teme, ciljana pitanja koja traže jasniji odgovor, rezultate kvantificira, obrađuje statističkim metodama i pokušava postaviti jasne zakone i društvene modele).

Povijest, a i etnologija, sačuvala su daleko više smisla i uvažavanja za ono osobno i individualno te bez obzira na težnju za pronalaženjem pravilnosti traže u konačnom rješenju i ono pojedinačno, različito, a uz uvjetovanost mnoštvom "vanjskih" čimbenika uvažavaju i slobodnu volju, što je uvijek ono "neobjašnjivo".⁹ Obje znanosti koriste razgovor s kazivačima kao nenadomjestiv izvor za utvrđivanje osnovne "faktografije", ali u novije vrijeme i za istraživanja povijesti mentaliteta, koje sve više zanima i povjesničare i etnologue.

Istraživanje metodom usmene povijesti sadrži dobro poznate slabosti: nepouzdanost sjećanja (posebno ako je riječ o povijesnim događajima), subjektivnost (svjesna ili nesvjesna), prilagođavanje onome što ispitivač očekuje ili onome što je danas uvriježeno opće mišljenje, ili pak kazivačevo naknadno stvoreno "sjećanje". Unatoč tome, vrijednost usmene povijesti je neosporna: jedini je izvor za neka pitanja o prošlosti, ne samo

⁷ J. ČAPO ŽMEGAČ, *Vlastelinstvo Cernik*, Zagreb 1991.; ISTA, "Pogled etnologa na proučavanje kvantitativne građe o kućanstvima", *Narodna umjetnost*, 27/1990., 50.-62.; ISTA, "Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj", *Narodna umjetnost*, 33(2)/1996., 179.-196.

⁸ Jasna ČAPO ŽMEGAČ, "Etnologija i/ili (socio)kulturalna antropologija", *Studia etnologica Croatica*, 5/1993., 11.-25; Mirjana GROSS, "Susret historije i antropologije", *Narodna umjetnost*, 33/1996., 2, 71.-86.

⁹ Usp. Renata JAMBREŠIĆ KIRIN, "Svjedočenje i povijesno pamćenje: o pripovjednom posredovanju osobnog iskustva", *Narodna umjetnost*, 33/1996., br. 2, 165.-185.

mentaliteta, nego i ona koja se naizgled mogu dobiti iz drugih izvora, što samo potvrđuje staro načelo kako je svaki podatak potrebno provjeriti koliko je moguće. Tako je moje iskustvo pokazalo da je, primjerice, *status animarum*, knjiga "stanja duša", koja je inače na zapadu pouzdan izvor za strukturu obitelji, kod nas zapravo potpuno neupotrebljiva, barem za 20. stoljeće. Naime, u svim župama u kojima sam radila pod jednu su obitelj/domaćinstvo upisivani članovi tijekom pola stoljeća, bez naznake žive li oni stvarno zajedno ili su se (i kada) odijelili. Tek razgovori s kazivačima omogućili su rekonstrukciju strukture obitelji, duljinu razdoblja življenja u složenim obiteljima te *timing* promjena.

Iako su iskazi subjektivni i pojedinačni, već u petnaestak prikupljenih kazivanja ljudi iz iste društvene grupe (ovaj broj većina povjesničara koji se bave usmenom poviješću smatra granicom) prilično se jasno ocrtavaju sličnosti. Naravno, nitko ne ostaje na tih minimalnih petnaest kazivača, jednako kao što nitko ne pokušava matematički kvantificirati odgovore (iako će reći "većina", ili na drugi način pobliže odrediti zastupljenost određenog odgovora). Bez obzira na to što se otkrivaju neka pravila u ponašanju, ili procesi, ipak je to kvalitativno istraživanje u kojem se pokušava vidjeti osobna motivacija i razmišljanje.

Usmena je povijest stoga nezaobilazan izvor za povijest 20. stoljeća, popunjava praznine koje arhivsko gradivo ne može, posebice pri istraživanju povijesti običnih, "malih" ljudi, za koje su pisana svjedočanstva rijetka. Etnologija je kao znanost bila usmjerena ponajprije na tu društvenu grupu (tek u razmjerno novije vrijeme okrenula se društvenoj ukupnosti pa imamo urbanu etnologiju i dr.), pa je i ranije prihvatila metodu razgovora kao možda i najvažniji put do izvornih podataka.

Problemi suradnje:

Unatoč velikim mogućnostima suradnje, postoje još i značajni problemi:

1. Ponajprije, problem je slaba "pred-sprema". Iako je dugo najavljivano, slušanje izbornih kolegija na drugim studijskim grupama uvedeno je tek prije nekoliko godina. Ranije je bolje poznavanje bilo moguće tek ako se za dvopredmetnu kombinaciju izabrala upravo povijest i etnologija. Možemo se nadati da će budućnost donijeti i neku bližu suradnju, ali za sada ona ovisi još uvijek isključivo o interesu i volji pojedinaca i osobnim kontaktima, što je svakako manje od onoga što bi se moglo.

2. Razgraničenje područja istraživanja i dalje je prisutno, osim u ovih nekoliko dodirnih točaka i nekoliko osoba voljnih prijeći "granicu". Etnolozi su zapravo odlučnije iskoračili prema brisanju oštrih granica vlastite znanosti i prema onome što se naziva transdisciplinarnim, nego što su to za sada učinili povjesničari novije povijesti.

3. Razmišljajući o nekom pretpostavljenom zajedničkom istraživanju, smatram da bi se s etnoložima mogli pokrenuti zajednički istraživački projekti, posebice s iznesenim temama jer im nisu strani modeli istraživanja koje i mi sami u novije vrijeme prihvaćamo. Nema niti izrazite razlike u znanstvenoj terminologiji pa bi se ona, uz neke manje dogovore, mogla sasvim ujednačiti. Za razliku od etnologije - iz mog iskustva - suradnja s drugom bliskom znanošću, sociologijom, gotovo je nemoguća bez velike dodatne naobrazbe. Pokušaj zajedničkoga međunarodnog projekta "Siromaštvo Srednje Europe" (istraživanje kroz tri naraštaja, metodom usmene povijesti) ostalo je samo sociološko, jer su obje strane bile nespremljene prihvatiti bitno drukčiji istraživački instrumentarij (za povjesničare je to značilo preuzeti sociološke modele, statističku obradu, drukčiju terminologiju, težište interesa na najmlađem naraštaju).